

О.П. Григоренко

СЕЛЯНСТВО УКРАЇНИ ЯК ОБ'ЄКТ РЕПРЕСІЙ РАДЯНСЬКОЇ ТОТАЛІТАРНОЇ ДЕРЖАВИ

У статті розповідається про трагічні сторінки в історії українського селянства в умовах радянської тоталітарної держави ХХ ст. Акцентується увага на передумови, хід, жертви і наслідки голодомору-геноциду 1932-1933 рр.

Ключові слова: селянство, сільськогосподарське виробництво, комуністична диктатура, радянський тоталітаризм, політичні репресії, голодомор, геноцид.

Як тільки більшовики заволоділи Україною, вони негайно включили її в орбіту комуністичного проекту. Компартійно-радянська диктатура не підпорядковувалася конституціям і звичайним законам, хоча в радянському суспільстві не можна було поскаржитися на їх відсутність. Воля ієрархічно побудованої державної партії якраз і була законом для позбавленого суверенності суспільства. «Наші закони, – говорив у липні 1930 р. відомий компартійний діяч, на той час – прокурор РСФРР М.Криленко, – це форми, в які партія втілює свою волю. Всі акти нашої партії, всі основні лозунги нашої партії негайно знаходили відбиття в радянських законах. Ці закони є не що інше, як вказівки партії»¹.

Правда про більш як 70-літнє перебування комуністичного режиму при владі жахає цивілізований світ. Український народ у ХХ ст. тричі пережив страшні роки голодоморів 1921-1923, 1932-1933, 1946-1947 рр., однак другий був наймасовішим і найжорстокішим. Україна понесла неймовірні національні втрати, було знищено цілі пласти національної культури та духовності. Мета голодоморів була однозначною – знищити вільнодумство, прагнення до незалежності, встановити безмірну покірність і страх серед українців.

Більшовицька тоталітарна система, що існувала в Україні, як і в усьому Радянському Союзі, жорстоко переслідувала будь-які відступи від єдиної марксистсько-ленінської ідеології, тим самим обстоючи своє по-насилницькому встановлене панування над народом. Тоталітаризм є однією з форм існування авторитарної держави, що характеризується абсолютним повним контролем з боку влади над усіма сферами життя суспільства. Він у науковому осмисленні даної проблеми виявився невіддільним від природи соціалістичного способу виробництва. В ньому панував державно-капіталістичний спосіб матеріального виробництва, волюнтаризм в застосовуванні законів, ігнорування їх верхами чи використання в егоїстичних цілях, найжорстокіша заборона на інакомислення.

Масові політичні репресії та різноманітні утиски прав і свобод, які торкнулися всіх без винятку верств населення, обірвали та скалічили життя мільйонів громадян. Не обійшов стороною цей жахливий смерч і долю сільських трудівників, нещадно ламаючи їх життя, практично з са-

мого утворення радянської влади. Радянські голодомори були жахливим нелюдським діянням компартійної верхівки, справжнім геноцидом проти селянства. На кістках мільйонів можновладці на чолі з «кормчим усіх мас» влаштували сатанинське дійство «соціалістичного будівництва» на селі.

Історіографія теми свідчить, що спільним недоліком літератури з даної проблеми, виданої до кінця 1980-х років, є те, що поза увагою авторів залишалися негативні явища, помилки, прорахунки, що були породжені волюнтаристським підходом до вирішення питань аграрного сектору. В умовах однопартійної системи, обмеження свободи наукової творчості дослідники орієнтувалися на аналіз позитивних тенденцій, а спостереження і передбачення негативних явищ не були об'єктом їхньої уваги. При цьому важливо наголосити, що прогностична функція суспільствознавства ігнорувалася державою та її директивними органами. Неможливість вільного доступу до об'єктивної інформації, архівних документів створювала для науковців значні труднощі щодо об'єктивного наукового аналізу розвитку суспільства. Лише з розвитком демократичних процесів і краху в 1991 р. старої політичної системи дослідники одержали можливість для об'єктивної оцінки ролі правлячої партії і держави в усіх сферах суспільного життя. Коли остаточно розвалювалася суспільно-політична система в СРСР, почали з'являтися праці, в яких аналізувалися проблеми, що раніше нещадно викорчувувалися цензурою. У 1990 р. була опублікована праця «Голод 1932-1933 рр. на Україні: очима істориків, мовою документів». На її сторінках вперше за багато десятиліть читачі побачили ті страхітливі злочини радянської тоталітарної держави проти українського селянства, що позбавлялись права бачити світ, ховались далеко у глухому затінку від людського ока. У цей же час вийшли праці С. Кульчицького, Р. Конквеста, І. Біласа, в яких на широкій джерелознавчій базі проаналізовані голодоморні жахи українського селянства. У 1995 р. світ побачила праця відомого сучасного українського історика П. Панченка «Сторінки історії України ХХ століття. (Українське село: поступ, сподівання, тривоги)», в якій він виявив новаторський підхід до відображення найпекучіших проблем життя народу, в тому числі трьох пережитих ним голодоморів, великих соціальних втрат, неординарно відтворюється довгий ланцюг його трагедій і незмінних тривог². Праці цього історика відзначаються творчим підходом до аналізу і узагальнення фактичного матеріалу, широтою, глибиною і новизною висновків.

З часом українські і зарубіжні дослідники видали значну кількість праць, в яких переконливо доводять, що голодомор 1932-1933 рр. був спеціально спланований і організований Москвою для винищення саме українського етносу, його кращого генофонду, збереженому на селі, шляхом цілковитого вилучення зерна, продуктів харчування, що позбавляло селянина будь-якої надії вижити на найродючішій території в світі. Питання голодомору 1932-1933 рр., політичних репресій 1920-1950 рр. на Поділлі активно досліджують Л.В. Баженов, М.П. Вавринчук, В.І. Горба-

тук, О.М. Завальнюк, К.В. Завальнюк, В.В. Нечитайло, В.С. Прокопчук, І.В. Рибак, І.М.Романюк, П.Я. Слободянюк, Ю.В. Телячий, А.Г. Філінюк, П.М. Шкробот, І.Г. Шульга та інші науковці. С.В. Маркова та В.І. Петренко захистили дисертації, спеціально присвячені подіям голодомореноциду 1932-1933 рр. на Поділлі. У 2007-2010 рр. в Хмельницькій області відбулися чотири всеукраїнські науково-практичні конференції, де розглядалися передумови, хід, жертви і наслідки жакливого голодомору 1932-1933 рр., аналізувалися документи і свідчення учасників трагічних подій. Матеріали деяких із них вже побачили світ³. Дослідження істориків Подільського регіону є цінним надбанням для всієї української історичної науки.

Метою даної публікації є спроба акцентувати увагу читачів на найбільш суттєвих прикладах дискримінаційної політики радянської тоталітарної держави стосовно українського села у 20-80-х рр. ХХ ст.

Однопартійна система функціонування органів радянської влади втворюла специфічний інститут комуністичної деспотії. Номенклатура, прикриваючись принципом колегіальності, безжально і систематично тероризувала різні соціальні прошарки населення, що, на думку тодішніх можновладців, навіть своїм існуванням суперечили новій природі суспільства. Від імені диктатури пролетаріату, влада центру, а за нею слідом і владні структури на місцях застосовують диктатуру жорстокості і в абсолюті – позаправове свавілля, що знаходилося поза законами і правом, поза межами цивілізованих форм суспільних відносин. З цією метою владою використовувалися соціальні кризи, голод, економічні деформації, антивладні вибухи різних категорій населення. Свавілья супроводжувалося жорстокістю і беззаконням, бо доступним вважалося все, що народжувалося у верхніх ешелонах влади. Протинародні акції тоталітарної держави в українському селі продовжувалися з більшою або меншою силою в усі роки радянської влади. Тоталітаризм спочатку освячувався ленінізмом, а після смерті Леніна – сталінським вченням, тобто сталінізмом. Після смерті Сталіна – марксизмом – ленінізмом або, в іншій термінології, революційним вченням.

Українці як етнос з глибокою релігійністю, індивідуалізмом, приватновласництвом, прив'язаністю до свого клаптика землі не годилися для будівництва комунізму – і на це вказували високопоставлені радянські чиновники. Ганебна політика більшовицького керівництва тоталітарної держави щодо українського селянства перекожливо простежується з початку 1920-х років, бо воно не вписувалося в прокрустове ложе уявлення про соціалістичне суспільство. З приходом до влади Сталіна партія фактично узурпує всю повноту влади. Він вважав своїм головним завданням приборкання селянства як «основної сили національного руху»⁴. З такого розуміння селянства логічно випливав взаємозв'язок національної та селянської політики радянської влади. Початком трагедії українського народу, що закінчилася штучним голодомором 1932-1933 рр., був так званий «рік великого перелому», як офіційно було названо в СРСР 1929-1930

господарський рік – рік примусової колективізації, ліквідації куркульства як класу, рік, коли колгоспи перестали бути кооперативними підприємствами, а їхня продукція перестала належати працюючим у них. Сталін добре розумів, що в українському селі внаслідок його авантюриної політики можливий соціальний вибух. «Повторюю, ми можемо втратити Україну» – писав він у конфіденційному листі до Л.Кагановича 11 серпня 1932 р.⁵

Насильницька колективізація і голодомор 1932-1933 рр. були справжнім геноцидом проти українського селянства. Знищення мільйонів українських селян, свідомо здійснене владою Сталіна, мало вирішити кілька питань. Найважливіші з них такі: 1) загнати всіх селян у колгоспи; 2) отримати мільйони безкоштовних робочих рук селян для створення індустрії; 3) примусити селян працювати за наймізернішу платню; 4) зробити все населення покірним, щоб воно беззастережно виконувало всі розпорядження влади; 5) налякати всіх українців так, щоб вони боялися навіть мріяти про свої національні проблеми. За цей період померло від 5 до 12 млн., за різним джерелами, десь у середньому 10 млн. людей⁶. Це означає, що було заморено 10-25 % населення. Щодня вмирало по 25 тис., щогодини по тисячі, щохвилини – по 17 осіб. В роки голодомору жінки трималися до останнього, намагаючись вберегти життя своїх дітей. А коли не ставало матерів, гинули осиротілі діти. А першими вмирали чоловіки. Якби Україна не переживала голодоморів, на сьогодні нас могло б бути близько 100 мільйонів. Це, мабуть, єдиний у світі випадок штучного голодомору. Особливо постраждали східні та південні степові райони, які згодом були заселені росіянами. Ця «міна уповільненої дії» відчувається в державі особливо тепер.

Територія сучасної Хмельниччини в роки другого радянського голодомору входила до складу Вінницької області. В травні 1932 р. у Вінницькій області, за неповними офіційними даними, голод охопив 400 населених пунктів, де голодувало 13852 людини. А в травні 1933 р. ним було охоплено 38 районів, 431 сільрада, 26859 господарств, 120903 чоловік. Навіть у прикордонних районах, де були певні пільги і послаблення хлібзаготівель, зокрема у Проскурівському, голодувало населення 21 сільради з 57, в Новоушицькому – 11, Кам'янець-Подільському – 4 сільських рад⁷. Вмирали цілі сім'ї, зростала дитяча безпритульність. Люди втрачали людську подобу. В період голодомору поширювалися такі аморальні явища, як масові крадіжки колективного та особистого майна громадян – худоби, зерна, по ночах з'являлись гурти витягачів із землі картоплі, буряків, іншої рослинності. Серед них були жінки, діти, старі. У відповідь з'явилося ще ганебніше духовно-моральне явище, яке породжувало соціальну конфронтацію, міжсімейну та міжродову ненависть і ворожість – самосуди, які населення здійснювало над крадіями. Антилюдська політика народжувала антилюдську психологію і мораль та відповідну поведінку. Масові порушення людської психіки, доведення людей до крайніх меж, до стану дикості та повної духовно-моральної деградації ілюструються численними

фактами людоджерства. До середини травня 1933 р. за досить заниженими офіційними даними було зафіксовано 71 випадок людоджерства та 9 випадків труподства переважно у східних та центральних районах Поділля, тобто на найродючіших українських землях⁸.

В історичній літературі переважає точка зору, що катастрофа штучного голодомору 1932-1933 рр. в Україні була наслідком спеціального національно-політичного курсу Москви у відношенні України. Комуністична партія втратила моральне право керувати країною не в серпні 1991 р., а ще тоді, в 1932-1933 рр. Звичайно, вина не усіх комуністів за той злочин однакова. Організацією голодомору власного народу здійснювали безграмотні радянські і комсомольські активісти. Адже, згідно з переписом 1927 р., понад 90% комуністів були безграмотними, або мали тільки початкову освіту. Як справедливо зауважує український історик П.Я. Слободянюк, «чи не в цьому також приховується національна трагедія геноциду, підтриманого і здійсненого невігласами власної нації, адже високоосвічена, висококультурна, високодуховна людина ніколи не підніме руку на іншу безневинну людину, не поставить себе на службу ворогові, колонізаторові, загарбникові, не буде зрадником власного народу»⁹.

О.Т. Гончар у 1989 р. у своїх «Щоденниках» записав: «То був наш перший Чорнобиль. За що це все тобі, Україно? Нічого подібного не знали ні поляки, ні чехи, ні навіть румуни – які вони щасливі! Бо колективізація страшна була не самим голодом; ще, може, страшнішим було те, що люди стали аморальні, вбили в собі милосердя, здатні були на все... Прийшов мор на всіх людей. Щось подібне – апокаліптичне – тоді почувалось. Перший Чорнобиль України...»

Голодомор-геноцид був небачений раніше не тільки фізичний, а й духовно-релігійний, егнічний геноцид українського селянина. Знищувались не лише одноосібні господарства та заможні і середні селяни, а й руйнувались багатокітві гуманістичні традиції землеробів, знищувались їх сім'ї, які позбавлялися будь-яких засобів до існування, насильно висилались з насиджених місць у інші регіони. Під лозунгами за колективізацію оголошувалась справжня війна релігії, яка захищала віковічні традиції та одвічний уклад селянського життя, засуджувала антилюдську політику колективізації. Були випадки, коли церква оголошувала анафему колгоспним та сільрадівським активістам.

Зрозуміло, церква стояла на заваді антиукраїнізму, антинародним методам колективізації, економічному розоренню, морально-політичному цькуванню, фізичному знищенню селян, як основи економічного добробуту, духовно-культурної й етнонаціональної стабільності України. Партійне керівництво було переконане, що колективізація буксує завдяки агітації ксьондзів і куркулів. Селяни довіряли своїм духовним пастирям більше, ніж представникам владних структур, які намагалися довести їм переваги колективної праці, шкідливість релігії тощо.

Трагедія голодомору-геноциду для України мала сумні наслідки: 1) порушено демографічний баланс української нації, бо від голоду вми-

рالی переважно селяни-українці; 2) голодомор-геноцид остаточно зламав опір українського селянства колгоспно-феодальній системі; 3) ця трагедія остаточно підірвала сили українського народу в національно-визвольному русі. А якщо врахувати, що після вбивства С.Кірова в грудні 1934 р. почалися масові репресії проти інтелігенції та керівних кадрів, то стане зрозумілим, що генофонд української нації було пущено під ніж. Безпрецедентний етноцид 1932-1933 рр. зламав народ до такої міри, що будь-який спротив радянському тоталітарному режиму був унеможливлений.

Всемогутня радянська пропаганда і в ці страшні роки продовжувала виконувати свою чорну справу, обрідуючи свій власний народ і світову спільноту. Наприклад, в шкільних програмах з української літератури вчителі завдавали дітям вивчати напам'ять вірші, покликані продемонструвати торжество «мудрої» аграрної політики правлячої партії. Ось деякі уривки з них:

А сонечко сходить
Та все звідтіля:
Від Сталіна-батька,
З Москви, із Кремля.
*****

У колгоспі добре жить –
Є що їсти, є що пить.
Чоловік чи молодиця,
Як одне, – веселі лиця.

Селяни, котрі вже не мали сил чинити відкритий опір сталінським кампаніям, своє ставлення до влади передавали через усну народну творчість. Вони склали співомовки, частівки про реалії злиденного життя на рідній землі. В текстах відчувається відчай, безвихідь, туга, страх за своє майбутнє.

Комуністи на Вкраїну
Несуть чорну хмару,
Безневинним хліборобам
Голод – люту кару.
*****

Повстаньте, гнані та голодні,
Беріть кочерги й рогачі –
Женіть буксирів з України –
Щоб залишили нам харчі!
*****

Ні корови, ні свині –
Тільки Сталін на стіні.
Він указує рукою,
Куди їхати за мукою.
*****

Голод косить Україну,
Голод гірше смерті,

Нема села, нема хати,
Де б люди не мерли.

*****

На стіні серп і молот,
А у хаті смерть і голод.

Репресивні протинародні акції держави в українському селі продовжувалися і в наступні роки. Сталінська тоталітарна машина продовжувала набирати обертів. Третій «радянський голод» 1946-1947 рр., що виник внаслідок посухи, повоєнної розрухи, політики пограбування села посилив душогубний прес на селянство України. Надзвичайно важким для сільського-господарського виробництва видався 1946 р. Неврожай вразив більшість областей України. Критична ситуація, що склалася в її сільському господарстві, вимагала значного зменшення обов'язкових завдань щодо хлібозаготівель, доведених до колгоспів республіки ще навесні 1946 р. і були нереальними в обставинці, що склалася. Але сталінський уряд не хотів і слухати про це, хоча особисто М.Хрущов звертався до «батька всіх народів». План не був зменшений ні на центнер.

Хлібозаготівлі проводилися під надзвичайно жорстким контролем центральної влади. Фактично це була битва за вилучення з колгоспів та колгоспників усього вирощеного ними зерна, включаючи насіннєві фонди та зернофураж. До голів колгоспів, що намагалися утаїти хоча б невелику частку вирощеного врожаю, широко використовувалося судове переслідування. Кожний 16-й голова колгоспу України був ув'язнений. Їх дії розглядалися як саботаж, що кваліфікувалось як «зрада загальній справі колгоспу і допомога ворогу народу». Постановами партійних і державних органів секретарі райкомів партії і голови райвиконкомів прямо попереджувалися, що в разі зриву хлібозаготівель до них будуть вжиті заходи, як до саботажників. В одній з обласних газет у редакційній статті суворо попереджувалося, що «партія оцінює кожного керівника, кожного комуніста по тому, як він бореться за виконання хлібозаготівель».

Взимку 1947 р. голод поширився майже на всю Україну. Страшна мара 1933 р. огорнула республіку. Непоодинокими були випадки канібалізму. Надзвичайно високим був рівень дитячої смертності, особливо серед немовлят. У 1946-1947 рр. в сільській місцевості України від голоду померли більш як 900 тисяч чоловік. А всього загинуло в повоєнний голодомор в Україні близько 1,2 млн. осіб¹⁰. Найбільше потерпіло від голодного лиха сільське населення південностепових областей і частково навіть лісостепової частини України.

Надзвичайно трагічне становище села багатьох областей України державною допомогою ніяк не компенсувалося. Навпаки, владні структури робили все для того, щоб про голод не було ніякої інформації. Редакції газет і журналів мали сувору вказівку про голодуючі села і райони не повідомляти і про голод не писати взагалі. У жодній із політичних акцій – з'їздів партії, пленумів ЦК КПУ, сесій Верховної Ради – в документах даних інституцій про голод не йшлося. Звернення М.С. Хрущова пом'якши-

ти становище в Україні Сталін назвав наклепницьким. Хліб з України, де люди гинули голодною смертю, експортували в сусідню Польщу. Ванда Василевська, що їздила на батьківщину, розповідала М.С. Хрущову, що варшав'яни незадоволені радянським урядом: він посилає їм не тільки білий, а й чорний хліб. Вони не знали, зітхала вона, що «українці, чий хліб посилають у Польщу, в цей час пухнуть з голоду і людодіють»¹¹. Тоді зерно з СРСР експортувалося також до Франції, Болгарії, Чехословаччини та інших країн в обсязі 2,5 млн. т. Хліб у країні був, голоду можна було запобігти, але політика Кремля стосовно України мала злочинний характер. Тільки навесні сорок сьомого було організовано громадське харчування на польових роботах. Із загального котла можна було посьорбати затірку – супу з дрібними кльоцками.

4 червня 1947 р. був прийнятий Указ Президії Верховної Ради СРСР «Про кримінальну відповідальність за розкрадання державного і громадського майна». Згідно з цим указом за зрізання колосків можна було отримати від 8 до 20 років позбавлення волі. За жнивний період 1947 р. «за колоски» було засуджено 7119 осіб. Це в основному були виснажені голодом трудівники-колгоспники та їх діти. Такими драконівськими засобами правлячий режим намагався вплинути на голодуюче селянство, яке масово виходило на поля, коли зернові викидали колоски.

Наприкінці 1947 р. становище з продовольством дещо покращилось. Комуністичний тоталітарний режим став використовувати створений запас зерна, щоб раніше, ніж західні країни Європи скасувати карткову систему, продемонструвати світові переваги створеного й керованого ним «соціалізму», подати допомогу ряду європейських країн як майбутнім союзникам.

Маховик наступу на сільських трудівників жорстокою державною депортаційною машиною продовжувався і в подальшій післявоєнний період. Нелегко жилося дітям репресованих, які також вважались «ворогами народу». З боку радянських органів їх людська гідність принижувалась, за ними був встановлений постійний контроль. У більшості випадків дітей репресованих не приймали на навчання до середніх спеціальних та вищих навчальних закладів, їх не висували на керівні посади, хоч багато з них володіли організаторськими здібностями. В таких умовах вони змушені були залишати рідні місця і вирушити за межі України по орнабору.

Селянство України було позбавлено права пересуватися в іншу місцевість, зокрема до міст, оскільки село було не паспортизоване, тоді як для міських жителів паспортна система була введена ще у 1932 р. Постійна прописка селян до села нагадувала закріпачення їх у колгоспи, з яких неможливо було вийти. Паспорти на селі вперше почали видавати на початку 1960-х років лише тим особам, хто поступав вчитися в середні спеціальні та вищі навчальні заклади. Фактично паспортизація села була завершена у другій половині 1960-х років. Колгоспники України, на відміну від робітників і службовців, до травня 1965 р. не забезпечувалися пенсією.

Самовіддана праця українського селянства могла б бути ще значно ефективнішою, якби держава цю працю відповідно оцінювала. Хоч зовні держава ніби й піклувалася про людину праці. Наприклад, у 1971-1976 рр. понад 6 тисяч молодих трудівників села України були відзначені державними нагородами¹². Але це була лише одна сторона медалі. Протягом кількох десятиріч посилена тенденція до боротьби усього суспільства за піднесення продуктивності праці вела до зростання експлуатації трудящих. Все це призвело до того, що, наприклад, у 1980-ті роки в Україні фактично 70% заробленого трудівниками йшло в кишеню держави і тільки близько 30% – на оплату праці. Отже, соціалістична держава виявилася насправді експлуататором найчисельнішої верстви суспільства. Автор повністю поділяє точку зору відомого історика-аграрника П.П. Панченка, що «селянство було насправді найексплуатованішою частиною населення з боку держави, перебувало у значній нерівності порівняно з іншими категоріями трудящих протягом тривалого періоду, включаючи і 80-ті роки». В 1960-1970-ті рр. в ланках і бригадах колгоспів і радгоспів широко застосовувалася практика оплати праці лише за загальними показниками, суцільними списками, де виводилися середні і загальні цифри. Наслідки ж індивідуальної праці кожного у такому разі не враховувалися. Цей негативний досвід іржею в'їдався в життя всього українського суспільства.

З часу утвердження адміністративно-командної системи протягом багатьох десятиліть у наукових працях, підручниках з політичної економії соціалізму і з економіки сільського господарства безапеляційно стверджувалася теза про безперечну перевагу великих сільськогосподарських підприємств, які забезпечують необмежений простір для концентрації праці і техніки, що, за усталеним в радянській економічній науці постулатом, було найважливішою умовою підвищення ефективності виробництва.

Соціалістичні форми організації сільськогосподарського виробництва категоричним чином протиставлялись досвіду розвинутих капіталістичних країн. Їх успіхи в розвитку продовольчої справи або замовчувалися, або пояснювалися більш сприятливими зовнішніми стосовно виробничого процесу умовами і обставинами – кращим природнокліматичним потенціалом, історично більш високим рівнем розвитку галузей, які випускають технічні і інші засоби виробництва. Відзначалась і велика зацікавленість трудівників у кращому використанні землі, в інтенсифікації виробництва. Однак це зв'язувалося винятково з наявністю приватної власності на засоби виробництва, тобто з обставинами, повністю протилежними основам і цілям соціалізму.

Корисним з системи аграрного виробництва західних країн визнавались і отримували право на широку експериментальну перевірку лише ті пропозиції, які не вибивалися з офіційно прийнятої концепції про соціалістичне сільськогосподарське виробництво як висококонцентроване, масштабне, директивно кероване з єдиного центру. На всі інші сторони і елементи тривалий час було накладено табу. В першу чергу ігнорувалась досвід фермерства¹³. Постулат про експлуаторську сутність фермер-

ської системи не підлягав найменшому сумніву, здавався непорушним. Об'єктивна оцінка економічних успіхів фермерів західних країн частіше всього замовчувалася. У відборі інформації панував такий принцип: дрібні фермерські господарства не можуть ефективно використати наявні засоби виробництва, отже, за теорією, не можуть бути високопродуктивними. Факти високих результатів їх роботи суперечать теорії, є випадковими, тимчасовими, і тому їх не треба широко публікувати. Таке упереджене ставлення перш за все пояснювалося категорично негативною позицією ідеологів, які боялися, що об'єктивна інформація про фермерство ввійде в суперечність з курсом на зміцнення великого соціалістичного господарства, на розвиток колективістських засад в організації сільськогосподарської праці, перешкоджатиме виховній роботі в колективах, буде сприяти відродженню низьких індивідуальних якостей, які витравлювалися в радянських селян протягом піввіку.

Принципові зміни в суспільній думці відбулися у 1980-ті рр. Цьому сприяло внутрішні і зовнішні обставини. Серйозною спонукальною причиною став затягнутий у часі застій в розвитку сільського господарства. Факти, дійсність переконливо показували неможливість повсюдно забезпечити на основі старих підходів до організації праці необхідну старанність і творчу ініціативу працівників колгоспів і радгоспів. Приклади успішної роботи окремих господарств, які знаходилися в особливих умовах і були очолювані талановитими керівниками, перестали переконувати в істинності старих постулатів. Істотно допомогло переосмислити принципи організації сільськогосподарської праці відродження особистих підсобних господарств.

Починаючи з 1983 р., розгорнулася широка робота зі створення підрядних ланок, бригад, ферм, різних форм оренди. Отримала певне поширення і сімейна форма оренди. Наприкінці 1980-х рр. почала утверджуватись багатуокладність сільськогосподарського виробництва: поруч з колгоспами і радгоспами стали набирати поширення й інші форми господарювання. Тим самим створювалися серйозні передумови для подолання відриву відчуження сільського трудівника від землі, яка перетворилася, по суті з загальнонародної в нічию, казенну власність. Головне в нових формах господарювання – перетворення селянина з поденника, з міфічного в реального господаря виробництва, де панує матеріальна і моральна зацікавленість, самостійність, вільна конкуренція.

Репресії, депортації, голодомори, знищення церкви, тотальна русифікація вибили український етнос із нормального русла розвитку. Він досі не може від них оговтатися. Наше суспільство позбавлене національного хребта. Свідомі українці не становлять його основу. Пануюча культура й освіта – неукраїнська. Засоби масової інформації – неукраїнські. Найбільша Церква – неукраїнська. Вона молиться за чужий уряд, чужу державу, за перемогу чужого війська.

Верховна Рада України 28 листопада 2006 р. прийняла Закон «Про Голодомор 1932-1933 років в Україні», у якому голодомор визнано ге-

ноцидом українського народу. Сімнадцять парламентів держав світу на різних континентах уже визнали його геноцидом українського народу. Найкращою пам'яттю мільйонів невинних жертв радянських голодоморів є будівництво незалежної Української держави, яка спроможна гарантувати вільний розвиток українського народу. Найважливішим завданням для науковців-краєзнавців є глибоке дослідження проблеми радянських голодоморів у кожному населеному пункті: селі, селищі, містечку, районі, місті, вшанування пам'яті їх жертв, упорядкування могил убійних лихоліттям, написання наукових та науково-популярних книг; створення на основі архівних документів та свідчень людей, які пережили самі чи були свідками народної трагедії експозицій в краєзнавчих музеях; використання матеріалів з історії радянських голодоморів у туристсько-екскурсійній роботі. Пам'ять про невинно убійних хай завжди очищає й облагороджує наші душі, думку, свідомість.

Репресивна політика радянської тоталітарної держави щодо українського селянства була спрямована проти розбудови української державності та народу України в цілому. Сумнозвісна державна політика щодо селянства завдала величезної шкоди його моральному та інтелектуальному потенціалу, деформувала національний склад населення. Відновлення і розвиток продуктивних сил сільського господарства нашої країни є одним з найважливіших факторів розвитку молодого Української держави.

Примітки

1. Литвин В. Історія України: підруч. – 3-тє доопрац. та доп. вид. / Відп. ред. В. А. Смолій / Володимир Литвин. – К.: Наук. думка, 2009. – С. 485.
2. Панченко П.П. Сторінки історії України ХХ століття. (Українське село: поступ, сподівання, тривоги) / П. П. Панченко. – К.: ІСДО, 1995. – С. 232.
3. Голодомор 1932-1933 років в Україні: соціально-демографічні та економіко-правові аспекти. – Хмельницький, 2007. – 252 с.; Геноцид: Голодомор 1932-1933 рр. на Хмельниччині: причини, жертви, наслідки. – Хмельницький – Кам'янець-Подільський, 2008. – 484 с.; Голодомор 1932-1933 рр. в Україні: причини, соціально-психологічні та демографічні наслідки, правова оцінка. – Хмельницький, 2010. – 352 с.
4. Сталин И. Марксизм и национально-колониальный вопрос // И. Сталин. – М.: Партиздат ЦК ВКП(б), 1935. – С. 152.
5. Сталин и Каганович. Переписка 1931-1936 гг. – М.: РОССПЭН, 2001. – С. 274.
6. Щербак М.М. Україна в трансформаціях політики російського імпершовінізму // Тоталітарна держава і політичні репресії в Україні у 20-80-ті роки. Матеріали міжнародної наукової конференції / М.М. Щербак. – К., 1998. – С. 23-24.
7. Завальнюк О.М. Голодомор 1932-1933 років – геноцид проти українського селянства. (На матеріалах Поділля) // Фермерські господарства на Поділлі: історична ретроспектива і сучасний стан / О.М. Завальнюк. – Кам'янець-Подільський, 2003. – С. 78-84.
8. Державний архів Хмельницької області, ф. П-401, оп. 1, спр. 80, арк. 64-65.

9. Слободянюк П.Я. Голодомор 1932-1933 років – геноцид українського народу / П. Я. Слободянюк // Голодомор 1932-1933 років в Україні: соціально-демографічні та економіко-правові аспекти. – Хмельницький, 2007. – С. 15.
10. Панченко П.П. Вказана праця. – С. 29.
11. Стреляний А. Останній романтик // Радянська Україна. – 1988. – 6 жовтня. – С. 3.
12. Григоренко О.П. Молодь і соціально-економічні відносини на селі / О.П. Григоренко. – Хмельницький, 1998. – С. 183.
13. Поняття «фермер» працівниками ідеологічного фронту асоціювалось виключно з поняттям «куркуль».

Summary

The article tells about the tragic pages in the history of the Ukrainian peasantry under the totalitarian Soviet state in the XX-th century. Emphasis is made on the preconditions, course, victims and consequences of the Famine-Genocide in 1932-1933.

Key words: *peasantry, agricultural production, communist dictatorship, Soviet totalitarianism, political repressions, Famine, genocide.*

Одержано 19 лютого 2013 р.

УДК 94(470.62)“193”:323.28(=161.2)

І.А. Ісакова, І.В. Рибак

ДЕПОРТАЦІЯ ЯК ФОРМА ДЕРЖАВНОГО ТЕРОРУ ПРОТИ УКРАЇНСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ КУБАНИ У 1930-1935 рр.

У статті досліджується процес примусового переселення українського населення Кубані у віддалені північні райони СРСР, яке негативно вплинуло на етнодемографічну ситуацію в регіоні.

Ключові слова: *українці, розкуркулення, депортації, Північний Кавказ, Кубань.*

Депортації як форма політичних репресій мали власні специфічні особливості. По-перше, адміністративний (згідно радянської інтерпретації цього поняття) або позасудовий характер. По-друге, вона мала списочний характер або контингентність. Тобто спрямовувалась не на конкретну особу, а на цілу групу осіб, яка відповідала заданим вищим політичним керівництвом критеріям. По-третє, депортації – свідоме вилучення великих мас населення з звичного середовища і насильницьке направлення в нове, незвичне середовище, як правило, з екстремальними умовами проживання. Останнім часом актуалізувалось таке поняття як етнічна депортація (основною став етнічний фактор). Дослідники вважають, що навіть за наявності додаткового критерію (скажімо соціального (куркулі) чи географічного (обмеження депортації того чи іншого етносу тим чи іншим кон-